

Feminizmin Din Dili ve Söylemi*

Mustafa TEKİN**

Öz

Feminizm modern zamanlarda Batı'da ortaya çıkmış bir akım olup kadın haklarını savunmak üzere kendisini tanımlamıştır. Bugüne gelinceye kadar feminizm kendi içinde çeşitlilik kazanarak dünya ölçeğine yayılmıştır. Bu makalede feminizm başından itibaren dine dair geliştirdiği dil ve söylemlerin analizi hedeflenmektedir. Genel olarak bakıldığında ise feminizmin dine yaklaşımında bir olumsuzluk görülmektedir.

Makalede öncelikle genelde dinler özelde ise İslam'ın kadına dair söylemleri tasvir edilmektedir. Özellikle üç büyük dinin kutsal kitaplarında kadına dair dil ve söylem anahtarlarıyla belirtilmektedir. Ardından tasnif edilen belirli konular etrafında feminizmin bu söylemleri nasıl değerlendirdiği örneklerle anlatılmaktadır. Feminizm bu konuda temel söylemi, dinlerin kadınları ikinci konumda gördükleri şeklindedir. Bu durum bugüne gelinceye kadar feminist düşüncede dinle hesaplaşma gibi bir dilin yaygınlaşmasını birlikte getirmiştir. Ancak feminizm Batı dışında farklı coğrafyalara yayılması oranında dinle daha farklı ilişkiler geliştirdiği gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Din, Din Dili, Kadın, Dini Söylem.

The Religious Language and Discourse of Feminism

Abstract

Feminism is a movement that emerged in the west in Modern times has defined itself to defend women's rights. Until today, feminism has gained diversity within itself and spread to the world scale. In this article, it is aimed to analyze the language and discourses that feminism has developed about religion from the very beginning. In general there is a negativity in the approach of feminism to religion.

In this article, first of all, religions in general and Islam's discourses on women are described. In particular, the language and discourse about women is outlined in the Holy books of the three major religions. Then it is explained with examples how feminism

* Araştırma Makalesi. **Makale Gönderim Tarihi:** 09.12.2021 **Makale Kabul Tarihi:** 31.12.2021

DOI: <https://10.52886/ilak.1034399>

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences, Sociology of Religion, mtekin7@hotmail.com ORCID: 0000-0001-6854-3800

evaluates these discourses around the specific topics that are classified. Feminism's basic discourse on this issue is that religions see women in the second position. This situation has brought with it the spread of a language such as reckoning with religion in feminist thought until today. However it is observed that feminism develops different relations with religion in proportion to its spread to different geographies outside the west.

Keywords: Feminism, Religion, Religious Language, Woman, Religious Discourse.

Özet

Bu makalenin temel amacı, genel olarak kadın ve onun etrafında gelişen konularla belirginleşen feminizm düşüncesinin genelde din, özelde ise İslam üzerine geliştirdiği dil ve söylemi sosyolojik olarak analiz etmektir. Bu çerçevede feminizmin din üzerine ortaya koyduğu söylemin negatif olduğu saptamasını geniş bir şekilde izah etmektedir.

Bugün dünya ölçeğinde yaşanan hızlı değişim, özellikle sosyal bilimler alanında tartışılan kavramları da çeşitlendirmiştir. Fakat bunlar içerisinde "din" ve "kadın" başlıkları bu tartışmalarda ayrıcalıklı ve yoğun konumunu korumaktadır. Bu makale de kadın konusuna göndermeleri ile form kazanan feminizmin din ile ilişkisini söylem düzeyinde ele alınmaktadır. Öncelikle genelde din ve özelde İslam ile feminizmin aynı kategoride olmadığını belirtmeliyiz. Çünkü feminizm çok genel anlamda bir düşünce akımı ve sosyal harekettir. Fakat feminizmin bağlı olduğu dünya görüşü ile dinin dünyaya yönelik görüş ve tavrı paradigmatik olarak karşılaştırılabilir. Bu bağlamda kadın konusuna yaklaşımlar söz konusu edilecektir.

Batı'nın kendi koşulları içerisinde hayatı bulan ve şekillenmesinde Batı'daki sosyal, siyasal, ekonomik gelişmelerin etkili olduğu feminizmin öncelikli hedefi kadın haklarının iyileştirilmesi olmuştur. Nitekim ilk baştaki söylemlerine baktığımızda, erkek kadın eşitliği üzerine yoğunlaştığı görülecektir. Meselâ; Mary Wollstonecraft'ın yaklaşımları, erkeklere verilen fırsatların kadınlara da verilmesi yönündedir. Batı'da sanayileşme devrimi, kapitalizm, yeni kentleşme olgusunun kadınların sosyal konumlarında da bir değişime sebep olduğu görülmektedir. Bu arada özellikle üretimin ev dışına kayması ve ev dışı ücretlendirme meselesi, feminizmin bugünkü söylemlerine de yansdığı kadarıyla önemli bir sorun olagelmiştir.

Feminizmin din dili ve söylemini sağlıklı bir zeminde anlayabilmek için özelde İslam ile feminizmin paradigmasına kısaca bakmakta fayda vardır. Bu bağlamda İslam Tanrı merkezli bir evren ve insan anlayışına sahiptir. Bu açıdan tüm eşyanın anlamlandırılmasında Tanrı merkezliliğini korumaktadır. Bu da kutsal kitapların muhtevasını dünyanın anlamı bakımından öne çıkarmaktadır. Feminizm ise temelde modern dünyanın içerisinden yükselen bir anlayışa bağlı olarak insan merkezli bir evren ve insan anlayışı ile kendisini ifade etmektedir. Dolayısıyla İslam açısından verili bir durumu ifade eden cinsiyetler de Tanrı'nın yaratışı ile anlam bulmaktadır: "Kendileriyle sükun bulmanız için size kendi türünüzden eşler

yaratmış olması ve aranızda sevgi ve rahmet vermesi Onun âyetlerindedir.” (30/Rum, 21)

İkinci önemli bir nokta da, İslam açısından kadın ve erkek bedeni insana bir emanettir. Dolayısıyla insan kendi bedenini emanet aldığından dolayı, mülkü gibi görerek onun üzerinden tasarrufta bulunamaz. Ancak feminizmin bu konudaki temel görüşü; “bedenim benimdir” şeklinde ortaya çıkar ki, bu motto kişinin beden üzerinde istediği gibi tasarruf yapabileceğini söylemektedir.

Feminizmin din dilinde esasında dinlerin kadınlara yönelik yaklaşımları belirleyici olmaktadır. Üç büyük dinde öncelikle kadının yaratılış hikayesi birbirine benzerlik arz etmektedir. Burada kadının ilk insan olan Adem’den sonra yaratılmış olması, feminist söylem tarafından kadının ikincilleştirilmesi olarak algılanmıştır. Özellikle kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı söylemine yönelik feminizm eleştirisi olabildiğince belirleyicidir. Yine Hıristiyanlıkta “original sin” şeklinde adlandırılmış insanlığın ilk günahı olan yasak meyveden yenmesi ve dünyaya düşüş üç dinin kutsal kitabında yer almaktadır. Burada Kur’an’ın anlatımında bu günah Adem ve Havva için ortak iken, diğer kitaplarda Havva’nın yani kadının günahı olarak tanımlanmaktadır. Feminizmin dine yönelik negatif yaklaşımının bir sebebi de bu anlatı olarak görünmektedir.

Aslında bazı feminizm söylemlerinde cennetteki yasak ağacın bilgi ağacı olduğu şeklinde kutsal kitaba dayanan bir yorum geliştirilir ve kadının bilgi ağacından yeme cesaretini göstermesi sebebiyle erkeğe nazaran cesaret sahibi olduğu yorumu yapılır. Feminizmin diğer önemli bir eleştirisi de, kutsal kitaplarda erkekle kadın arasında kurulan hiyerarşi ve erkeğin kadının önüne geçirilerek feminizmin tabiriyle erkek egemen bir dünya görüşünün oluşturulmasıdır. Bunu özellikle kutsal kitaplarda kadın ve erkek için gündelik hayattaki işlevlerine dair anlatımlardan çıkarırlar.

Bu bağlamda diğer önemli bir nokta da, kutsal kitaplarda Tanrı için erkek zamirlerinin kullanılmasıdır. Bu durum Tanrı’nın yeryüzünde erkek tarafından temsil edildiği gibi yorumlarla karşılanmaktadır. Hatta feminizm Tanrı ile erkeğin kadına karşı ittifak ettiği şeklinde bir söylemi öne çıkarır. Bu bağlamda dinlerin, erkeklerin Tanrı adına kadınları gündelik sosyal hayatta kontrol etme görevleri olduğu iddia edilir. Tam da bu sebeple feminizm temelde kadınların özgürleşme sürecinin dinden azade olma sürecine özdeş olduğu fikrindedir.

Feminist söylem insanlık tarihi okumasında “Tanrıça” fikrini merkeze yerleştirmektedir. Buna göre insanlığın ilk döneminde tanrıçalar hakim konumda iken, tarihsel süreç değiştikçe erkek Tanrı fikri egemen hale gelmiştir. Bu durum feminizm aktörlerine göre kadının toplumdaki egemen konumunu kaybetmesi ve erkeğin egemen hale gelmesi süreci ile ilintilidir. Dolayısıyla erkek egemen toplum anlayışı sona erdirildiğinde, kadınların özgürlüğüne kavuştukları bir ortam gelecektir.

Aslında feminizmin çok farklı kavramlar üzerinden dinle bağlantılı olarak merkezi tartışma noktasını kadın ve özgürlük ilişkisi oluşturmaktadır. Nitekim kadının gündelik hayatta eğitimi, iş hayatı, aile ilişkileri vb. tüm başlıklar son kertede özgürlük bağlamında tartışılmıştır. Feminizm nihai anlamda kadınların toplumdaki ikincilleşmelerinin ana sebebi olarak dini ve geleneği gördüğünden, özellikle dinle ilgili geliştirdiği dil ve söylemin negatif olarak belirlediğini görmekteyiz. Kendi içerisinde çeşitlilik gösteren feminizm söylemlerinin büyük oranda kanaatleri de bu yöndedir. Belki de bu sebeple feminizm tartışmaları içerisinde “din” önemli bir yekün teşkil etmektedir.

Summary

The main purpose of this article is to sociologically analyze the language and discourse developed by the feminism thought, which has become clear with women in general and the issues surrounding them, on religion in general and on Islam in particular. In this context, it is to explain broadly the determination that feminism's discourse on religion is negative.

The rapid change in the world today has also diversified the concepts discussed especially in the field of social sciences. However, among these, the titles of "religion" and "women" maintain their privileged and intense position in these discussions. In this article, the relationship between religion and feminism, which takes form with references to women, is discussed at the level of discourse. First of all, we should state that religion in general and Islam and feminism in particular are not in the same category. Because feminism is a movement of thought and social movement in a very general sense. However, the world view of feminism and the view and attitude of religion towards the world can be compared paradigmatically. In this context, approaches to the issue of women will be discussed.

The primary goal of feminism, which came to life in the West's own conditions and was shaped by the social, political and economic developments in the West, was the improvement of women's rights. As a matter of fact, when we look at his initial statements, it will be seen that he focused on the equality of men and women. For example; Mary Wollstonecraft's approach is that the opportunities given to men should be given to women. It is seen that the industrialization revolution, capitalism and the new urbanization phenomenon in the West have also caused a change in the social position of women. In the meantime, especially the shift of production out of the home and the issue of wages outside the home has been an important problem as far as it is reflected in the current discourses of feminism.

In order to understand the religious language and discourse of feminism on a healthy basis, it is useful to look briefly at the paradigm of Islam and feminism in

---

particular. In this context, Islam has a God-centered universe and human understanding. In this respect, God preserves his centrality in the meaning of all things. This highlights the content of the holy books in terms of the meaning of the world. Feminism, on the other hand, expresses itself with a human-centered universe and human understanding, depending on an understanding that rises from the modern world. Therefore, genders, which express a given situation in terms of Islam, also find meaning with God's creation: "It is one of His verses that He has created spouses of your own kind so that you can find peace with them, and that He has given you love and mercy." (30/Greek, 21)

A second important point is that, in terms of Islam, the male and female body is a trust to man. Therefore, since a person has entrusted his own body, he cannot dispose of it by seeing it as his property. However, the basic view of feminism on this issue; It appears as "my body is mine", which says that a person can save on the body as he wishes.

In the religious language of feminism, the approaches of religions towards women are determinative. In the three major religions, first of all, the story of the creation of women is similar to each other. Here, the fact that woman was created after Adam, the first human being, was perceived as the subordination of women by feminist discourse. The criticism of feminism, especially towards the discourse that women are created from the rib of a man, is as decisive as possible. Again in Christianity, the eating of the forbidden fruit, which is the original sin of humanity, which is called "original sin" and the fall to the world are included in the holy books of three religions. While this sin is common to Adam and Eve in the Qur'an's account here, it is defined as the sin of Eve, that is, the woman, in other books. This narrative seems to be one of the reasons for feminism's negative approach to religion.

In fact, in some feminism discourses, a biblical interpretation is developed that the forbidden tree in heaven is the tree of knowledge, and it is interpreted that women have more courage than men because they have the courage to eat from the tree of knowledge. Another important criticism of feminism is the hierarchy established between men and women in the holy books, and the creation of a male-dominated worldview, in the words of feminism, by putting the man ahead of the woman. They derive this from the narratives of the daily life functions for men and women, especially in the holy books.

Another important point in this context is the use of male pronouns for God in the holy books. This situation is met with interpretations as the representation of God on earth by men. In fact, feminism puts forward a discourse that God and man are allied against women. In this context, it is claimed that religions have the duty of men to control women in daily social life in the name of God. Precisely for this reason, feminism is basically of the idea that the emancipation process of women is identical to the process of being free from religion.

Feminist discourse places the idea of "Goddess" at the center in the reading of human history. According to this, while goddesses were dominant in the first period of humanity, as the historical process changed, the idea of male God became dominant. According to feminism actors, this situation is related to the process of women losing their dominant position in society and becoming dominant by men. Therefore, when the male-dominated understanding of society is brought to an end, an environment in which women will attain their freedom will come.

In fact, the central discussion point of feminism in relation to religion over very different concepts is the relationship between women and freedom. As a matter of fact, women's education in daily life, business life, family relations, etc. all topics are discussed in the last instance in the context of freedom. Since feminism ultimately sees religion and tradition as the main reason for women's subordination in society, we see that the language and discourse it has developed, especially about religion, appears negatively. The opinions of feminism discourses, which vary within themselves, are mostly in this direction. Perhaps for this reason, "religion" constitutes an important group in feminism discussions.

Giriş

Küreselleşme, postmodernlik, desekülerleşme gibi kavram ve gelişmelerin kavşağında din de farklı boyutlarda insanlığın önündeki tartışma konularından birisi olmaya devam etmektedir. Hiç şüphesiz din üzerine yapılan tartışmalar sadece pür dini konular denilen ibadet, ritüel, itikat vb. üzerinden değil, gündelik hayatın farklı problem alanları ve pratiklerine değen boyutlarıyla da ajandadaki yerini almaktadır. Toplumsal ahlak, aile, alışveriş, gündelik hayat, eğitim vb. birçok başlıklar da dinle bağlantılı bir şekilde tartışma konusu olmaktadır. Bu durum bir yandan dinin bu başlıklar konusundaki yaklaşım dil ve söylemini diğer yandan bu başlıklara dair kimi aktörlerin dine yönelik yaklaşım, dil ve söylemini karşımıza çıkarmaktadır. Hiç şüphesiz süreç içerisinde meydana gelen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimler muvacehesinde "bugün"ü sağlıklı inşa edebilecek dil ve söylemlerin inşası, esasında usule dair bir öncelik taşımaktadır. Bu bağlamda dini söylem ve dil de gündelik hayatın içerisinde çok farklı problem alanlarını tanımlayan ve güncel tartışmaları hakedecek varlık kazanmış bir dildir.

Genelde din özelde İslam söz konusu olduğunda "kadın" başlığı özel ve ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda dinlerin birbirinden farklılıklar da taşıyan kadın söylemleri ve dini literatürde kadına dair bir dil görülebilmektedir. Dolayısıyla dinlerin kadın söylemlerini incelemek bu zamana kadar kimi araştırmalarda kendisini göstermiş bir çalışma alanıdır. Kadın söz konusu olduğunda hiç kuşkusuz söylem ve dil alanları yoklandığında karşımıza çıkan ağırlıklı blok feminizmdir. Ortaya çıktığı andan itibaren feminizmin "kadın"a yönelik dil ve söylemin oluşturulmasında merkezi konumu tartışma götürmez bir gerçektir. Biz bu makalede feminizmin din konusuna yaklaşımını onun dil ve

söylemi üzerinden ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Bu bağlamda makalemizin konusunu “Feminizmin Din Dili ve Söylemi” şeklinde ifade edebiliriz.

Kadın konusu Türkiye toplumu başta olmak üzere dünya ölçeğinde meydana gelen değişimler sonucu çok farklı boyutlarıyla daha yoğun bir tartışmanın konusudur. Eğitsel, sosyal, siyasal, ekonomik vb. değişimlerle eş zamanlı olarak kadının konumunda yaşanan değişimler hem bir zihniyet dönüşümünü beslemiş, hem de kadının toplumsal düzlemde değdiği pratiklerde bir gerilimi de ortaya çıkarmıştır. Bugün hem çok boyutlu faktörler hem de pratikler çerçevesinde değişimin sonuçları kendisini net bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda kadın konusunu ilgi alanına almış olan farklı perspektiflerin dil ve söylemleri de ortak tema ve uzalaşmalar kadar gerilimlerin içinde kendisini ifade etmektedir. Hiç şüphesiz “kadın” söz konusu olduğunda dikkatlerin çevrileceği bir perspektiften feminizmin söylemi ve dilidir.

Biz bu makalede feminizmin özelde “kadın” üzerine geliştirdiği söylemler ve dili, kadın konusunun sosyal politikada değdiği problem alanlarını kapsayacak düzeyde analiz etmeyi hedeflemekteyiz. Ancak feminizmin bu söylem ve dilini bilhassa dine yönelmiş bir kesişim alanı içerisinde incelemeye odaklanacağız. Bu bağlamda makalemizin konusunu feminizmin din dili şeklinde netleştirebiliriz. Konunun daha anlaşılır kılınması ve analiz edilmeye çalışılan dilin oturduğu tarihsel ve kültürel zemini ortaya koyabilmek için feminizmin neliği, tarihi ve temel kavramsal çerçevesine değinmek gerekmektedir. Batı’da ortaya çıktığı andan itibaren birtakım sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerle bağlantıları içinde form kazanmış feminizm düşüncesi için öncelikli söylenmesi gereken şey, onun bugün gelinen noktada bir çeşitlilik kazanmış olmasıdır. “İnanılmaz çeşitlilikteki ve geniş yelpazeye yayılan feminist düşünürlerin görüşlerini belli bir kategori altında toplamaya çalışırken son derece somut sorunlarla karşılaşılmasına rağmen feminist düşünce çeşitli etiketlerle dolu bir geçmişe sahip olacak kadar da eski: Liberal, radikal, marksist/sosyalist, beyaz olmayan kadınlar, küresel, sömürgecilik sonrası, ulusötesi, psikanalitik, bakım/özen-odaklı, ekolojik yaklaşımlı, varoluşçu, postyapısalcı, postmodern, üçüncü dalga ve queer.”¹ Hatta farklı bazı feminist akımları da buraya dahil edebiliriz; islamcı feminizm gibi. Öte yandan bir kadın hareketi olarak başlayan, ancak içinde bulunduğumuz çağda genel anlamda cinsel yönelimler, eşcinsellik gibi “kadın”dan dışarı taşan temaların da bir şekilde feminizm konusuna eklenerek onun teritorisi içinde varlık gösterdiğini de görmekteyiz. Hacim genişlemesinden mütevellit feminizmin bir akım olarak ortaya çıktığı farklı tecrübeler içinden görüldüğü de göz önüne alınırsa, feminizmin geniş bir yelpazede salınım gösterdiğini anlamak zor olmayacaktır. Bu durumda hangi feminizm üzerinden konuştuğumuz sorunu gündeme gelecektir. Doğrusu bu soruya cevabımız “hepsi” şeklinde olacaktır. Elbette bununun efradını cami bir şekilde mümkün olmadığını biliyoruz. Ancak

¹ Rosemary Tong-T. Fernandes Botts, *Feminist Düşünce*, çev. B. Sümer Aydaş (İstanbul: Sel Yayınları, 2021), 13.

makalemizin temel problemi “din dili” olduğundan ana akım feminizmin dine dair negatif söylemi bu çeşitlilikte büyük oranda konsensus bulunduğu (elbette istisnalar var ve bunlara yeri gelince değinilecektir) farklı feminizmlere ya da feminizmin farklılıklarına girmeden bir analiz yapılması hedeflenmektedir.

“Feminizm 18. Yüzyılda İngiltere’de doğan, cinsler arasındaki eşitliği kadın haklarının genişletilmesiyle sağlamaya çalışan bir toplumsal harekettir. Feminizm terimi 1890’larda özellikle kadınlara oy hakkı verilmesi ve kadınların eğitimi ve çalışma olanağına sahip olmaları için kampanya yürüten kadınlar ve erkekler için kullanılıyordu. Oy hakkının (A.B.D’de 1920’de Britanya’da 1928’de) kazanılmasından sonra feminizm içindeki kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olma hedefi ile ailenin özel alandaki konumlarını iyileştirmeyi amaçlayan kadınların erkeklerden farklılıklarının tanınması istemleri arasında görülen kalıcı gerilim iyice su yüzüne çıkacaktı.”² Oldukça yakın bir zamanda doğan feminizm hareketinin ilk ortaya çıktığı anda çok kabaca erkek-kadın eşitliğine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Elbette bugüne kadarki seyri, bu klasik hedefin çok ötesine taşarak evrensel olduğu kadar yerel kadın sorunlarını da biriktirerek yoluna devam etmektedir.

Feminizm Batı’nın kendi koşulları içinde birkaç boyutlu gelişmenin kavşak noktasında ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz bunlar içinde sanayileşme, kapitalizm ve bunlara bağlı olarak toplumsal değişimler önemli roller oynamışlardır. Bilindiği üzere sanayileşme öncesi feodal yapıda toprağına bağlı ve küçük ölçekli zanaatlarla hayatini sürdüren bir yapı vardı. Bu bağlamda doğal gelişmiş işbölümü ile aile üretimin merkezinde yer almaktaydı. Ailenin üyeleri toprakları üzerinde üretim yapmakta, bunları işlemekte ve fazlasını satarak diğer ihtiyaçlarını temin etmekte idi. Bu anlamda daha küçük ölçekli bir ev içi üretim söz konusu idi. Öte yandan bu kültürel ortamda erkeklerin yönettiği ev içi ve dışı ilişkilerde belirlenen kadın ve erkek rollerinden bahsedilebilir. Büyük oranda geleneğin belirlediği bu roller çerçevesinde gündelik insani ilişkileri belirleyen sosyal ağlarda görülmektedir.

Fakat sanayileşme ile birlikte üretimin ağırlıklı olarak ev dışına kayması ile sosyal alanda (sosyolojinin kurulmasını hızlandıran) ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin başında artık giderek işlevsizleşen küçük çaplı üretimler terk edilerek fabrikaların bulunduğu şehirlere doğru göçler başlamıştır. Modern sınai kent olgusunun da hikayesi olan bu gelişme, fabrikalarda çalışmak üzere ailelerin göçüne sebep olmuştur. Bu minvalde hormonlu büyüyen şehirlerde insanlar, konut, altyapı, insani ilişkiler bağlamında bir dizi sorunların içerisinde kendilerini bulmuşlardır. “Let them go let them pass” düsturuyula çalışmak zorunda olan aileler ve bilhassa kadınlar birçok ağır sorunla karşılaşmışlardır. Burada kapitalizm getirdiği koşullar altında kadınlar ağır işyükünü üstlenmesine rağmen, gündelik hayattaki hakları bu nispette artmamıştır. (esasen bugüne kadarki

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 240.

tartışmalarda da belirleyici olan özel/kamusal ve eviçi/evdışı şeklindeki bölümlenmeler bu değişimlerin getirdiği sonuçlardır.) Söz gelimi; kadınlar uzun süre siyasal haklar, insan hakları vb.'den istisna tutulmuşlardır. Bu sürece dikkat çekmenin temel sebebi, özellikle sosyal ve ekonomik faktörlerin üzerinde feminist söylemin çokça durmasıdır. Daha da önemlisi feminist söylem bu faktörleri daha belirleyici olarak da görmektedir. Söz gelimi; erken dönem feminist yazının öne çıkan isimlerinden olan Mary Wallstonecraft kitabında kadınlara eğitsel ve sosyal fırsatların verilmesi üzerine odaklanmaktadır.³

Fakat tüm bu sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler eşliğinde feminizmin tarihsel seyrinde din ve gelenek tartışmaları da önemli bir yer işgal etmiştir. Bu durum bir yandan feminizmin ait olduğu paradigma (modern) ve izlediği stratejinin kilise (önemli oranda dini söylem) ile bir tezat konsepti içerisine oturması, diğer yandan din ve geleneğin çok derinlerden gelen bir meşruiyet eksenine ve yol haritası oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Genel anlamda dinsel söylemlerin eşitlikçi bir kadın-erkek ilişkisi kurmamakla birlikte, kadın durumunun feminizme evrilen sürecinde sanayileşme ve kapitalizmin ciddi bir rolü vardır. Esasen modernlik ve kapitalizm bir eril söylem üzerinden konuşmakla birlikte, feminizm kimi kısmi eleştiriler dışında din ve geleneğe negatif söylem geliştirirken, kaderini modernlikle birlikte çizmeye devam etmiştir. Şimdi bu safhada meseleyi daha iyi açıklayabilmek açısından feminizm ve dinin dayandığı paradigma ile kadın bakış açılarına dair küçük hacimli bir zemin çizmek istiyoruz.

Paradigmalar Bakışı: İslam ve Feminizm:

Genelde din ve özelde İslam ile feminizm arasında yapılacak bir karşılaştırma, ilk planda ilkinin din ikincisi ise bir akım olması açısından denk görülmemeyebilir. Ancak süreç içerisindeki değişimlerle birlikte feminizmin modern bir paradigma içinden yükselerek günümüze kadar geldiği söylenebilir. Feminizmin bugün gelinen noktada çeşitliliği dikkate alınrsa, bunları milimetrik olarak ortak referansta buluşturmak mümkün olmayabilir. Ancak istisnalar dışarıda tutulursa, feminizm genel olarak farklı yollarının (tariklerin) aynı referansta bulunduğu da görülecektir. Bu açıdan ilk belirtmemiz gereken nokta; özelde İslam'ın Tanrı merkezli olarak dünyaya bir tavır geliştirmesi karşısında feminizmin insan merkezci, seküler bir dünya görüşünden neşet etmesi olgusudur. Bu bağlamda dinler, dünyayı belirtilen çerçeve içerisinde anlamlandırmakta, yatay düzlemde de insan-insan ve insan-tabiat ilişkisini Tanrı üzerinden dolaylandırmaktadır. Burada dünya, insan, tabiat, evren, eşya, varlık dünyası vb. hem kendi iç örüntüleri hem de referansları itibarıyla birbirinden yalıtık olmadığı gibi Tanrı'dan da kopuk değildir. Eşyanın anlam ve işlevleri de bu çerçevede belirginlik kazanmaktadır. Bu bağlamda verili cinsiyetler olarak kadın ve erkek

³ Mary Wallstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007).

insan ortak paydası altındaki bir farka tekabül etmekte ve Tanrı ile dolayım lanmaktadır: “Kendileriyle sükun bulmanız için size kendi türünüzden eşler yaratmış olması ve aranızda sevgi ve rahmet vermesi Onun âyetlerindedir.”⁴ Bu âyette ayrıca kadın ve erkek arasında bir tezat konsepti, rekabet kurulmadığı gibi, onları farklılıkları sebebiyle ayırıştırılmamakta; aralarına sevgi ve merhameti yerleştiren bir yakınlık ve ilişki biçimi kurulmaktadır. Dolayısıyla kadın ve erkek sıfır toplamı bir ilişki içerisinde tanımlanmadığı gibi düşmanlık değil birliktelik ve yakınlık üretilmektedir. İnsanın Tanrı yaratımı bir varlık olması, onun dünyaya doğru ilişkisinde dinin dünya ile ilgili bir tavır almasını ifade etmektedir. Varlığı Tanrı’ya bağlanmış insanın bedeni de tasarruf konusu olacak şekilde kendi mülkiyetinde olmayıp bir emanet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum feminist söylem tarafından daha çok “bedenin kontrolü” olarak değerlendirilmektedir. Belirtilmelidir ki, dinin bedenin farklı şekilde kontrolünü de içeren bir beden siyaseti vardır; ancak bu sadece kadının kontrolü şeklinde değildir. Esasen özünde Tanrı’dan bir nefha taşınmasıyla insan “kutsal”dan kopuk ve tanım kazanmaz. Bu bağlamda kadın da erkek gibi varoluşunda böyle “kutsal” ile olan bir bağ taşımaktadır. İslam dininde bedenin bir emanet olarak görülmesi zina, ötenazi ve kürtaj gibi beden üzerine yapılan tasarruflara negatif bir söylemle bakılmasının nedenini de açıklayabilir.

Öte yandan İslam erkek ile kadını insan ortak paydası altında “farklılık” olarak görürken kadın ile erkek arasında ontolojiye dayalı bir hiyerarşi öngörmez. Bir başka deyişle, Tanrı yanında erkek ya da kadın olmak ontolojik olarak birisinin diğeri üzerinde hiyerarşik bir üstünlük sağlamasına izin vermez. Erkek ve kadın her ikisi de Tanrı karşısında ciddi bir muhatap olup, insanın üstlendiği tüm yükümlülüklerin mükellefidirler. Feminist söylem, “farklılık” kavramının giderek erkek-kadın arasındaki hiyerarşileri derinleştirdiği ve kadını ikincilleştirdiği konusunda ısrar etmektedir. Fakat erkek ile kadın arasında cinsiyetten mütevellit fiziki ve fiziki olmayan farklar bilinmektedir. İslam farklılıkları birbirini tamamlayıcılık özellikleri dolayısıyla okumakta; feminizm ise farklılıklara olumsuz sonuçlar üreteceği kaygısıyla mesafeli durmaktadır.

Feminizm ise insan merkezli bir evren tasavvurunun yansımasıyla genelde insan özeld e kadını “kutsal” ile olan bağı çerçevesinde tanımladığından “beden” de seküler bir içerikle tebellür etmektedir. “Bedenim benimdir” şeklinde feminizmin sıklıkla tekrarladığı motto, bedeni herhangi bir şekilde Tanrı, din ve gelenekle bağlantılı bir şekilde görmez ve bedeni insanın istediği şekilde tasarruf edebileceği bir varlık olarak tanımlar. Buna göre beden insanın mülkiyetinin bir konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Feminizm süreç içerisinde çeşitlenmekle birlikte, İslamcı feminizm dışındaki feminizmlerin genel olarak böyle bir felsefe çerçevesinde vücut

⁴ er-Rûm 30/21.

bulduğunu söylemeliyiz. Doğrusu İslam ile feminizm arasında beden kutsal ile seküler arasındaki bir gerilim konusu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵

Feminizmin Din Dili ve Söylemi

Esasen kadınların Batı'da sanayileşme ve kapitalizm gibi süreçlerin oluşturduğu ağır yük ve maliyetler karşısında ezilişine bir itiraz olarak başlayan feminizmin tabii ki bir toplumsal karşılığı vardır. Öte yandan bu hareketin dünyanın farklı coğrafyalarına yayılarak çeşitlenmesi de “kadınlık” ile ilintili farklı sorunlar olduğunu göstermesi bağlamında olgusal bir duruma tekabül ettiği de görülmektedir. Dolayısıyla feminizm hareketinin dünya ölçeğinde kadın hakları konusunda ciddi tartışmalar başlattığı ve bazı sonuçlar aldığını başta belirtmek lazımdır.

Girişte büyük oranda feminizmin dine dair söylemlerinin negativite içerdiğini belirtmiştik. Bu, bazan dinin kadına dair görüşleri ve söylemleri üzerinden direkt, bazan da aile, sosyal hayat, eğitim vb. üzerinden direkt olmayan biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda belki ilk sıradayer alan mesele insanın yani erkek ve kadının yaratılışı hikayesidir. Bu hikayenin ilk anlatıldığı yer Kitab-ı Mukaddes'tir. Kitab-ı Mukaddes'te Adem'in önce yaratılarak bahçeye (cennete) yerleştirildiği, orada her türlü ağaç yetiştirdiği ve Adem için bir istisna dışında bu ağaçların meyvesinden yemenin serbest olduğu anlatılır. İstisna edilen ağaç ise iyiyle kötüyü bilme ağacıdır. Diğer yandan Havva'nın da Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı zikredilmektedir.⁶ İslam'a göre ise Adem'in kaburga kemiğinden Havva'nın yaratılması meselesi hadiste rivayet olarak geçmekte ve sahihliği tartışma konusu yapılmaktadır. Nitekim incelemeler sonucu hadislerde “kadınlar kaburga kemiğine benzetilmekte, onların kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde bir ifade kullanılmamaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda hadislerin lafızlarında görülen ve yaratılışı çağrıştıran ifadeler, özellikle Iraklı râvilerin diğer kültürlerin ve bunların tesiri altındaki ilk tefsirlerin etkisiyle hadisin metni üzerindeki tasarruflarından ibarettir”⁷ şeklinde bir sonuca ulaşılmaktadır. Kur'an ise, “Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve o nefisten eşinizi yaratan; ikisinden de birçok erkek ve kadınlar çoğaltan Rabbinizden korkun...”⁸ ifadesiyle yaratılışa böyle bir hiyerarşi kurmamıştır.

Feminist yazın buradan yola çıkarak dinlerin genel olarak kadını ikincilleştirdiği argümanını dile getirmektedir. Erken dönem feminist yazarlardan Simone De Beauvoir'in bu konudaki kitabının ismi “The Second Sex” yani “İkinci

⁵ Daha önceki bir semirden metne çevrilmiş makalemize bakılabilir; Mustafa Tekin, “Kutsal ve Sekülerin Egemenlik Savaşında Beden”, *Bedenin Anlamı ve Sınırları*, ed. Senanur Avcı-Nuriye Kayar (İstanbul: İlem Kıtılığı&Nobel Yayınları, 2015), 103 vd.

⁶ Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Tek. 2: 2-27.

⁷ Hüseyin Akgün, “Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi- Rivayetlerin Aslu'l-Hadis ve Hadis Rivayet Coğrafyası Açısından Ele Alınması”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/ 2, (2019), 334.

⁸ en-Nisâ 4/1.

cinsiyet"tir.⁹Genel olarak feminist yazınlara bakıldığında kadının toplumsal hayattaki ikincilliğinin dinlerin ilk yaratılış hikayelerinden kaynaklandığı; dinlerin bu hiyerarşiyi besledikleri dile getirilmektedir.

Yine Kitab-ı Mukaddes'te Adem ile Havva'nın cennetten çıkarılışı onların bilgi ağacının meyvelerinden tatmalarına dayandırılır ki, burada şeytanın öncelikle kandırdığı kişi Havva olarak öne çıkar.¹⁰ Aslında "Havva cennette başlangıçta Adem'in itibarını paylaşıyordu fakat çok geçmeden şeytan, yılan, baştan çıkarma ve günahla ilişkilendirilir hale geldi. Kur'an'da kendisinden pek bahsedilmese de yasak meyveyi ilk yiyen kişi olarak öne sürülmediği için, insan, Havva'nın islami hikayelerde Yahudi ve Hıristiyan hikayelerinden daha iyi bir yerde olması beklenebilirdi ama öyle olmadı."¹¹Kur'an'da ise cennetten yeryüzüne inişin sebebi yasak meyve olsa da, burada özelde Havva tek sorumlu olmayıp Adem ile Havva bu günahı birlikte işlemişlerdir.¹²

Feminist söylemin bu konuda iki noktayı sorunsallaştırdığı görülmektedir. İlki, Havva'nın öncelikle bu aldatmaya kapılması ve Adem'i de kandırması. Bu durum feminist yazınlarda geniş bir edebiyat oluştururken, dinlerin kadınları iğva edici özelliklerinden dolayı erkek, toplum ve Tanrı'nın kontrolüne verdiği şekilde bir dil üretmektedir. Meselâ; Mary Wallstonecraft, muhammediliğin kadına insan türünün bir parçası olarak değil de, doğuştan erkeğe tabi bir varlık olarak baktığını belirtmektedir.¹³

İkinci nokta ise, kadının bilgi ağacından yeme cesareti göstererek aslında Tanrı ve erkekten özgürleştiği yönündeki dildir. Nitekim Berktaş'a göre, "Tanrı'nın erkeğin ayrıcalığı olan bilgiyi elde etmeye kalkıştığı için kadını cezalandırmış olması bir raslantı değildir. Öyleyse, kadınların, yasak meyveyi yeme haklarına sahip çıkmaları ve aynı zamanda ad koyma hakkını, özellikle de kendi adlarını koyma ve kendi kendilerini tanımlama hakkını geri almaları gerekir"¹⁴ Bu ve benzeri söylemlerde kadının yaşadığı bir çok olumsuzlukların sebebi din olarak işaretlendiği için kadınlar dinle hesaplaşmaya çağılmaktadır: "Özgürleşme ve kendini gerçekleştirme çabası içindeki bütün kadınların ve erkeklerin, bir ideoloji olarak Tektanlı dinlerin insan yaşamını sınırlandırma, insanı kendisine yabancılaştırma ve verili düzeni koruma işlevleri üzerinde düşünme; bu dinlerin dayattıkları toplumsal cinsiyet kalıplarına ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerini sorgulama; kısacası din olgusuyla bir hesaplaşma gereksinmesiyle yüz yüze olduklarını düşünüyorum."¹⁵

⁹ Simone De Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*, çev. Gülnur Acar Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019).

¹⁰ Tek. 2: 2-27.

¹¹ Mineke Schipper, *Adem İle Havva Her Yerde-Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyette İnsan*, çev. Arlet İncidüzen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 298.

¹² el-Bakara 2/35-36.

¹³ Wallstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi*, 10.

¹⁴ Fatmagül Berktaş, "Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım" (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 216.

¹⁵ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 12-13.

Aslında feminizmin yazınlarına baktığımız zaman, açık ve örtük biçimde hem çok kapsamlı hem de meşruiyet çerçevesinin çok güçlü olması sebebiyle dinin etkili bir şekilde söylemlere yansıdığını görmekteyiz. Özellikle dinlerin dünyaya yönelik tavır alışlarının, insanların gündelik hayatı ve ilişkilerini de belirliyor görünmektedir. Bu bağlamda Berktaş'a göre, yalnızca kutsal olanı değil, insan yaşamının tümünü kucaklayan din, gerçekliğin mutlak anlamını tanımladığını iddia etmekle kalmaz, aynı zamanda bu gerçeklikle uyum içinde olabilmeleri için insanların (bu dünyada) nasıl yaşamaları gerektiğini de söyler. Böylece "anlamlandırma" ile ahlaki bir kesinlik olarak "düzen verme" arasında bir gerilim ortaya çıkar.¹⁶ Feminist edebiyat, dinlerin düzen verme pratiği çerçevesinde son kertede kadın ile erkek arasında bir hiyerarşi yarattığını ve bunun kadının tarih boyunca özgürlük ve haklarının aleyhine geliştiği kanaatindedir. Bu bağlamda temel bakış açısına göre, "dinlerin hepsi cinsiyetçidir; yani erkek ve kadın olmak arasındaki anlam farklılıklarını yaratmış ve sürdürmektedir."¹⁷

Kutsal kitapların diline baktığımız zaman, Tanrı'nın kendisi, evren ve dünyaya dair bilgiler verildiği görülecektir. Tanrı burada mutlak bir iktidar sahibi olarak evrene ve insana egemendir. Kutsal kitaplarda Tanrı'nın erkek zamirleriyle ifade edildiği ve imgeleştirildiği görülmektedir. Bu, feminist yazınlarda erkeğin Tanrı'nın yeryüzündeki temsili olarak görüldüğü kadar Tanrı-erkek ittifakı şeklinde de yorumlanmaktadır. Buna göre, "Tanrı insanın sahip olduğu biyolojik bir cinsiyet türüne sahip değildir. Hıristiyanlığın Tanrı'ya dair dili de, erkek dili, erkek zamiridir ki bu stereotip erkek imajını ortaya çıkarmaktadır."¹⁸ Tanrı ile erkek arasındaki bu ittifak, kadın ile Tanrı ilişkisini de erkek dolayımı kılmaktadır. "Böylece erkekler aynı zamanda insanlar ile Tanrı arasındaki dolayımı kuran özneler şeklinde görülür ki, kadınlar da tanrılara erkek dolayımıyla ulaşırlar"¹⁹

Tanrı-erkek arasında feminizmin iddia ettiği ittifak, bir yandan yatay düzlemde erkek-kadın arasındaki rekabet ve tezat durumunu, diğer yandan Tanrı karşısında bir Tanrıça kültü ile tarih boyunca toplumsal hayata yansımaları olan Tanrı-Tanrıça gerilimini feminizmin söylemlerinde izlemeyi imkan dahiline sokmaktadır. Feminist söylem, kadın kimliğinin inşasında kadın-erkek arasındaki tezat ve gerilim ilişkisi üzerinden tarihi okumakta; bunun da daha üst düzeydeki yansımalarını tanrıça ile tanrı arasındaki iktidar mücadelesinde görmektedir. Feminist söylem, tarihin ilk aşamasında ana tanrıçanın tek tapınılan nesne iken, daha sonra değişimle erkekleri temsil eden heykelciklere yerini bıraktığı²⁰ savını ileri sürmektedir. Buna göre insanlığın ilk dönemlerinde Tanrıçaların egemenliğine paralel "kadın egemen bir toplum" olduğu varsayılmakta, süreç içerisinde Tanrı

¹⁶ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 19.

¹⁷ Merry E. Wiesner Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, çev. Meral Ç. Şenerdi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), 182.

¹⁸ Pamela Dickey Young, "Women in Christianity", *Women and Religious Tradition*, ed. Leona M. Anderson-Pamela Dickey Young (Canada: Oxford University Press, 2004), 166.

¹⁹ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 27.

²⁰ Andre Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 25.

erkekleşerek erkek egemen bir topluma doğru insanlık dönüşmüştür. Sabbah bunu Mekke'deki Tanrılar panteonu üzerinden yorumlamaktadır: "Erkek tanrının doğumu ile kadınlara yönelik bir şiddet gerçekleşmiştir ki, temel göstergesi Kabe'de bulunan ikonların kırılıp parçalanmasıdır. Yıkım ve şiddete en uzun süre dayananlar da Lat, Menat, Uzza isimli tanrıçalardır."²¹

Dolayısıyla tanrıça ve erkek tanrı arasındaki mücadele, yatay düzlemde bir kadın-erkek, hatta dikey düzleme geçerek bir Tanrı-kadın gerilimine dönüşmektedir. Bu da "hem kadınların hem de erkeklerin bilincindeki varolan Tanrı kavramını tahtından indiremedikleri sürece, kadınların hiçbir zaman tam bir insan olarak belli bir güç elde edemeyecekleri²² şeklindeki bir söylemi feminizmin çantasına yerleştirirken, en üst düzeyde din ve Tanrı'ya dair negatif dil üretmektedir.

Aslında satır aralarına iyi göz gezdirildiğinde feminizmin bu okuma biçiminin dualist bir dünya görüşünden kaynaklandığı rahatlıkla anlaşılacaktır. Modernliğin çifte gerçeklik alanının bir yansıması olan bu durum, gündelik hayatın içinde birçok dualiteler yaratmaktadır. Kutsal-profan, mana-madde, ruh-beden gibi dualiteler, neticede biri üzerine odaklanarak nihai gerçekliği o kavram üzerinden kurmayı denemektedir. Berktaş, "Eski Yunan'da ruh-madde, Hıristiyanlıkta ise ruh-beden biçimini alan hiyerarşik ikiliğin derinleşmesi ve kadının bu karşıtlığın aşağı sayılan kutbuyla yani beden ile özdeşleştirilerek toplumsal denetim uygulanması"²³ durumunu eleştirmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken birkaç nokta bulunmaktadır. Birincisi, Berktaş hiyerarşik ikiliği eleştiriyor görünmektedir. Ancak dualiteler zaten feminizmin de bizzat kendisi içinden yükseldiği modernliğin bir niteliğidir. Dolayısıyla modern dünyanın Rönesans'tan itibaren "beden" üzerine odaklanmasını tekrar hatırlatmalıyız. İkincisi, ruh ile beden arasında kurulduğu söylenen hiyerarşi, gerçekte modernlikte "beden" in bu hiyerarşide üstte olduğu bir durumu tanımlamaktadır. Fakat Berktaş'ın ifadelerinde asıl odaklanılan nokta; ruhun beden üzerindeki kontrolü dolayısıyla erkeğin kadın üzerindeki kontrol ve otoritesidir. Bir başka ifadeyle, dinin ya da Tanrı'nın kadının kontrolünü erkeğe verdiği iddia edilmektedir. Bu söylem ve dil, genel olarak feminizmin tarafından farklı biçimlerde ifade edilmektedir.

Öncelikle tarihsel süreç boyunca Hıristiyanlığın kadın bedenine yönelik oluşturduğu anlayışta bakirelik kadın için temsili bir anlam kazanırken, kimi yorumlarda Havva'nın da böyle cinsiyetsiz bir prototipi ifade ettiği belirtilmektedir.²⁴ Aynı şekilde bakire Meryem de Hıristiyan yaşamının merkezinde

²¹ Fetna Ayt Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 40.

²² Rosemary Putnam Tong, *Feminist Düşünce*, çev. Zafer Cihirlioğlu (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2006), 163.

²³ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 11.

²⁴ Barbara Newman, *Sister Of Wisdom-St Hildegard's Theology of the Feminine-With a New Preface, Bibliography and Discography* (Los Angeles: University of California Press, 1989), 173.

yer alan bir kadın modelidir.²⁵ Kadın bedenine yönelik feminizmin iddialarından birisi de onun bedeninin yani cinselliğinin anormallığı²⁶ ve tehlikeli kadın cinselliği söylemidir.²⁷Esasen premodern dönemin kadını Meryem’de somutlaşırken, Meryem kutsallığın tüm öğelerini kendisinde taşıyan imajinatif bir anlam kazanmaktadır.

Feminist söylem, öncelikle dinin kadınları iğva edici (aldatıcı) bir varlık olarak gördüğü iddiasındadır. Bu durumda feminist söylem, kadın cinselliğinin kendi tabiatını aşan bir kontrol edilemezlik içinde olduğundan hareketle dinin bir şekilde kadınları erkeklerin kontrolüne verdiği ni dillendirmektedir. Mernissi, "İslam, erkeklerin kontrol edilmeyen bir kadınla cinsel olarak baş edilmeyeceğini mi farz ediyor? İslam, kadınların cinsel kapasitesinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu mu farz ediyor?"²⁸ şeklindeki sorusuyla bu söylemi ifade edenlerden birisidir. Bir başka analizde bu sorunsal şu şekilde ifadesini bulmaktadır: "Cinsel arzunun tamamen meşru kabul edildiği fakat Tanrı’dan uzaklaştırıcı gücünden kaynaklanan endişeler yüzünden kurallara bağlandığı Müslüman toplumunda, vücudun ritüel temizliğini akıl yoluyla kontrol etme kapasitesi çok büyük önem kazanmaktadır. Kadınların doğaları gereğince söz konusu kontrol olanağını kullanmalarının imkânsızlığı, onların toplumun düzeni açısından potansiyel bir tehdit olarak algılanmalarının en önemli nedenlerinden birisini oluşturmuştur. Kadının kontrol edemediği vücudu, cemaatin ahlâki bütünlüğünün garantisi olan iç/dış dünyaların sembolik ayırımının muhafazasını tehlikeye sokar. Böylece bu ayırımı savunma görevi erkeklere bırakılmıştır; onlar, kadınların vücudunu kontrol altında tutarak ümmetin ritüel temizliğini ve ahlâki bütünlüğünü gözetirler."²⁹

Kadının din dolayımı olarak erkek tarafından kontrol edildiği iddiası, uzun vadede kadın için bir özgürlük sorununu işaretlemektedir. Özgürlük modern zamanlarda tüm insanları kapsayacak genel kategorik bir sorun olarak tartışılmakla birlikte, özelde feminist söylemin mekezinde ağırlıklı olarak yer almaktadır. Özgürlük sadece bir başlık olarak değil, kadının erkekle ilişkisi kadar aile, çalışma hayatı vb. hayatın birçok alanını dikey olarak kestiği için feminist söylemi belirlemiştir diyebiliriz. Bilhassa başörtüsü hem kadınların kontrolü hem de kadın özgürlüğünün sınırlandırılması bağlamında feminist söylemin manşet konularından birisidir. Bu minvalde "kadın özgürlüğünün önündeki bir başka engelin tesettür olduğu ve tesettürlü kadın imajının kamusal alanda kendi içine kapanmış bedeni imlediği"³⁰bu söylemlerden birisidir. Yine başörtüsünün kadının

²⁵ Young, "Women in Christianity", 168.

²⁶ Anne Higonnet, "Kadın Temsilleri", *Kadınların Tarihi*, ed. Georges Duby-Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005), 4/297.

²⁷ Judith R. Walkowitz, "Tehlikeli Cinsellikler", *Kadınların Tarihi*, ed. Georges Duby-Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005), 4/348.

²⁸ Fatma Mernissi, "İslam’da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı", *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, ed. Pınar İlkaracan, çev. Ebru Salman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 38.

²⁹ Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, çev. Sevim Aktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 43.

³⁰ Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik-İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri* (İstanbul: Metis Yayınları, 1994), 112-113.

görünmezliği ve sessizliğinin bir simgesi olduğu³¹ şeklinde ifadeleri farklı yazınlarda farklı formlarla bulmak mümkündür. Neticede dinin genelde insan özgürlüğü özelde kadın özgürlüğünün önünde bir engel oluşturduğu şeklindeki anlam, feminist dilde açık ve örtük şekilde içermektedir.

Yukarıda feminizmin kendi içerisinde geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu belirtmiştik. Bunlardan ikisinin din dili ve söylemi ana akım feminist yaklaşımlardan bazı açılardan farklılaşmaktadır. Söz gelimi; isminden de anlaşılacağı üzere kadın sorunlarına daha kökten yaklaşımlarıyla dikkat çeken radikal feminizm bunlardan birisidir. Kimi feminist söylemlerde kadının evlenmesi, çocuk sahibi olması, sadece annelik ve evle tanımlanması kadının hakları ve özgürlüğü açısından bir eleştiri konusu olabilmektedir. Ancak radikal feminizm kadının evliliği ve çocuk sahibi olmasına kökten bir rezerv getiriyor görünmektedir. Nitekim “radikal feministler aynı zamanda kadınların ezilmesinin temel kaynaklarından biri olarak genellikle aile üzerine odaklanmışlardır. Onlar, erkeklerin kadınları kadınların ev içerisinde sundukları ücretsiz eviçi emeğine dayanarak sömürdüklerini öne sürerler. Erkekler kadınların toplum içerisinde güce ve nüfuzlu bir işe ulaşabilecekleri düşüncesine karşı çıkarlar. Radikal feministler ataerkilliğin temeli konusunda kendi yorumlamalarında farklılık gösterirler, fakat çoğunlukla kadınların bedenlerine ve cinselliğine erkekler tarafından el konulduğu konusunda hemfikirdir.”³²Yine meselâ Kirk’e göre, “geleneksel heteroseksüel ilişkiler artık bir norm olarak değerlendirilemez ve kadınlar kendi seksüel tercihlerini ifade etmede tamamen özgür olmalıdırlar.”³³ Hatta satıraralarına yansıdığı kadarıyla radikal feminizmin kadın ve erkek dünyalarını birbirinden tamamen ayıran bir içerikle tebellür ettiği söylenebilir. Aslında radikal feminizmin bu dili, direkt olarak bir din eleştirisi ya da dine karşı geliştirilmiş bir negativite içermiyor görünebilir. Ancak aile, annelik, gündelik hayat vb. pratikler üzerinden dolayımli olarak bir din eleştirisi niteliğindedir.

Bu bağlamda İslamcı feminizm ya da islami feminizmin dine yönelik dil konusunda farklı bir konumda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “İslami feminizm” kavramsallaştırmasında “islam” ve “feminizm” arasındaki ilişki ve etkileşimin nasıl olacağı tartışılmıştır. Bu sorunsalı ele alan Tohidî, “şayet İslami feminizm müslüman bir kadının aynı zamanda bir feminist olabileceği ve feminizm ve İslam’ın uzlaşmaz şeyler olmadıkları anlamına geliyorsa, onunla aynı fikirdeyim. Ama o, feminizmin müslüman toplumlarda bir parça diğer toplumlardaki feminizmlerden daima İslami olmak durumunda olacak kadar tümüyle farklı olduğu anlamına geliyorsa böyle bir kavrama katılmıyorum”³⁴

³¹ Nükhet Sirman, “Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 248.

³² Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin (Ankara: Phoenix Yayınları, 2020), 196.

³³ Andrew Kirk, “Theology From the Feminist Perspective”, *Men, Women and God*, ed. Kathy Keay (London: Marshall Pickering, 1987), 26.

³⁴ Nayereh Tohidî, “İslami Feminizm: Tehlikeler ve Ümid Vaad Eden Unsurlar”, çev. İhsan Toket, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2004), 281-282.

şeklindeki ifadesi üzerinden feminizmin merkeziliğini kabul etmekle birlikte İslam'ı da bu kavramsallaştırmanın önemli bir parçası olarak görmektedir.

İslami feminizm, kadının tarihsel süreç boyunca ve çağımızda ezildiğini kabul etmekte; ancak bunun dinden (İslamdan) değil geleneklerden, ataerkil zihniyetten, islamın gelenek ve ataerkil zihniyet çerçevesinde yorumlanmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim inzal olduğu dönemde kadınların haklarını genişletmiş ve daha öncesine göre bir ilerleme sağlamıştır. Hz. Peygamber'in (SAV) uygulamaları ise bunları teyit etmiştir. Fakat daha sonraki süreçte bu konuda negatif değişimler gözlenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda "İslamcı kadınlara kendilerini çevreleyen kadınlık durumlarına itirazın yolu bir şekilde gelenek eleştirilerinden de beslenmiştir. Özellikle 1980'li yıllar boyunca "gelenek" eleştirisi islamcılık içerisinde kuvvet kazanmış ve bu durum islam ve islamcılığın yenilginin müsebbibi olarak görmekten ibra etme gibi bir hedefi açık ve örtük biçimlerde ortaya koymuştur. Bu açıdan hem dini bütüncül bir dünya görüşü olarak tanımlamak, hem de bu tanımın temel referanslarını "Kur'an" ve "Sünnet"ten seçmek islamcı kadınlar için de belirgin bir niteliktir."³⁵ Fakat tüm bunlarla birlikte özellikle feminist paradigma ve teoloji açısından yaklaşıldığında, feminizmin dinlere ve özelden İslam'a yönelik bazı eleştirilerini cevaplamak noktasında tartışmaların hala devam ettiğini de belirtmek lazımdır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, feminizm dünyanın farklı ülkelerinin gelişim seyri, din, kültür ve geleneği ile iletişimlerini içinde farklı tecrübe ve formlar kazanmıştır. Doğrusu sanayileşme sonrasında dünyanın koşulları ve ekonomi politiginde ciddi anlamda yaşanan dönüşüm, kadınların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda değişimini zorunlu hale getirmiştir. Diğer yandan Batı'da kiliseye eleştirilerle birlikte yükselen modernlik ve feminizmin söyleminde de dine yönelik bir negativite baştan itibaren belirleyici durmaktadır. "Feminist söylem, kadın özgürlüğünde dinle hesaplaşma ve dinden özgürleşmeyi bir önkoşul olarak ortaya koymaktadır. Ancak dinler, insanları ve bu arada kadınları kendi hakikatleri ile yüzyüze getirmektedir."³⁶ Dolayısıyla din ve feminizm arasındaki gerilim, feminizmin din dilinde genel olarak belirgindir.

³⁵ Mustafa Tekin, "İslamcılığın Cinsiyeti-Değişen Sürecinde İslamcı Kadınlar", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* ed. İsmail Kara-Asım Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 557.

³⁶ Mustafa Tekin, "Kadına Yoksul Bakışlar: Profanın Dar Dünyasından İslam'ın Geniş Evrenine", *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 31.

Kaynakça

Akgün, Hüseyin. “Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi-Rivayetlerin Aslu’l-Hadis ve Hadis Rivayet Coğrafyası Açısından Ele Alınması”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 323-338.

Berktaş, Fatmagül. *TekTanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamîyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Yaklaşım Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları, 2. Baskı, 2000.

De Beauvoir, Simone; İkinci Cinsiyet, Çev. Gülnur Acar-Savran, İst., Koç Üniversitesi Yay., 2019.

Giddens, Anthony-Sutton, Philip W. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınları, 4. Baskı, 2020.

Higonnet, Anne. “Kadın Temsilleri”, *Kadınların Tarihi*. ed. Georges Duby-Michelle Perrot. çev. Ahmet Fethi. 4 cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

İlyasoğlu, Aynur. *Örtülü Kimlik-İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*. İstanbul: Metis Yayınları, 2. Baskı, 1994.

Kirk, Andrew. “Theology From the Feminist Perspective”. *Men, Women and God*. ed. Kathy Keay. London: Marshall Pickering, 1987.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.

Kur’ân-ı Kerîm Meâlî.çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Okan Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Mernissi, Fatma. “İslam’da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı”. *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*. ed. Pınar İlkcaracan. çev. Ebru Salman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2004.

Michel, Andre. *Feminizm*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Newman, Barbara. *Sister Of Wisdom-St Hildegard’s Theology of the Feminine-With a New Preface, Bibliography and Discography*. Los Angeles: University of California Press, 1989.

Sabbah, Fetna Ayt. *İslam’ın Bilinçaltında Kadın*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 1995.

Saraçgil, Ayşe. *Bukalemun Erkek*. çev. Sevim Aktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Schipper, Mineke. *Adem İle Havva Her Yerde-Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamîyette İnsan*. çev. Arlet İncidüzen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Sirman, Nükhet. "Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi". *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. baskı, 1995.

Tekin, Mustafa. "İslamcılığın Cinsiyeti-Değişen Sürecinde İslamcı Kadınlar". *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. ed. İsmail Kara-Asım Öz. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Tekin, Mustafa. "Kadına Yoksul Bakışlar: Profanın Dar Dünyasından İslam'ın Geniş Evrenine". *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 19-38.

Tekin, Mustafa. "Kutsal ve Sekülerin Egemenlik Savaşında Beden", *Bedenin Anlamı ve Sınırları*. ed. Senanur Avcı-Nuriye Kayar. İstanbul: İlem Kitaplığı&Nobel Yayınları, 2015.

Tohidi, Nayereh. "İslami Feminizm: Tehlikeler ve Ümid Vaad Eden Unsurlar". çev. İhsan Toker. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2004), 279-289.

Tong, Rosemary- Botts, T. Fernandes. *Feminist Düşünce*. çev. B. Sümer Aydaş. İstanbul: Sel Yayınları, 2021.

Tong, Rosemary Putnam. *Feminist Düşünce*. çev. Zafer Cirhinlioğlu. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2006.

Walkowitz, Judith R. "Tehlikeli Cinsellikler", *Kadınların Tarihi*. ed. Georges Duby-Michelle Perrot. çev. Ahmet Fethi. 4 cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

Wallstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi*. çev. Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

Wiesner Hanks, Merry E. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*. çev. Meral Ç. Şenerdi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

Young, Pamela Dickey. "Women in Christianity". *Women and Religious Tradition*. ed. Leona M. Anderson-Pamela Dickey Young. Canada: Oxford University Press, 2004.

